

Dr hab. Aleksandra Nalewaj

Katedra Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Nauk Biblijnych

Wydział Teologii UWM w Olsztynie

Agnieszka Blanka Ziemińska,

Ekologiczna perspektywa Nowego Testamentu –

w kierunku interpretacji integralnej,

recenzja rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem

ks. dr hab. Stanisława Witkowskiego, prof. UPJP II, Kraków 2024, mnps, ss. 264

„Jeśli ziemia jest nam dana, to nie możemy myśleć, jedynie wychodząc z utylitarnego kryterium efektywności i produktywności dla zysku indywidualnego. Nie mówimy tu o postawie opcjonalnej, ale o zasadniczej kwestii sprawiedliwości, ponieważ ziemia, którą otrzymaliśmy, należy również do tych, którzy przyjdą po nas” (Franciszek, *Laudato Si'* 159).

Przedstawiona do oceny praca doktorska powstała z inspiracji papieża Franciszka, autora pierwszej ekologicznej encykliki, pt. *Laudato Si'* (2015). Niniejszy projekt badawczy ma charakter interdyscyplinarny i włącza się w szeroki nurt badań dotyczących konieczności wielowymiarowej i wieloaspektowej ochrony środowiska naturalnego.

1. Ocena merytoryczna rozprawy

Tytuł rozprawy doktorskiej jest jednoznaczny i został poprawnie sformułowany. Na strukturę dysertacji składają się następujące elementy: Strona tytułowa (s. 1), Abstrakt i słowa kluczowe (s. 2), Spis treści (s. 3-5); Wykaz skrótów (s. 6-9), Wstęp (s. 10-17), Rozdziały merytoryczne I-V (s. 18-227), Zakończenie (s. 228-234), Wykaz tabel (s. 235), Bibliografia (s. 236-264). We Wstępie autorka precyzuje cel i problem badawczy, objaśnia kluczową dla badań terminologię, a także metodologię i strukturę pracy. Dysertacji przyświeca podwójny cel: – po pierwsze, analiza wybranych tekstów nowotestamentalnych z punktu widzenia ekologii integralnej; – po wtóre, zaproponowanie kluczy interpretacyjnych czy swego rodzaju „zielonego” przewodnika po tekście natchnionym. Problem badawczy wiąże się ze znalezieniem odpowiedzi na pytanie, jakie przesłanie ekologii integralnej niosą teksty Nowego Testamentu? Pomocą w rozwiązaniu kluczowej kwestii są pytania szczegółowe, a dotyczące:

możliwości istnienia prawidłowej ekologii integralnej, wyodrębnienia w analizowanych tekstach wspólnych linii i motywów interpretacyjnych, znalezienia kluczy pozwalających odczytać ekologiczne przesłanie poszczególnych tekstów, wyłonienie tematów powtarzających się oraz tych unikalnych.

Co do metodologii badań zastosowanej w rozprawie autorka wskazuje na: – metody związane z interpretacją ekologiczną oraz – metody związane z analizą tekstów. Jak słusznie zauważa, hermeneutyka ekologiczna jest stosunkowo nowym sposobem lektury Pisma świętego i jak dotąd nie wypracowała odrębnej metody badawczej. Należy zatem, podążając za wskazówkami zawartymi w Dokumentie Papieskiej Komisji Biblijnej „Interpretacja Biblii w Kościele” z 1993 roku, czerpać z szerokiego spektrum już istniejących metod i podejść badawczych stosowanych w pracy nad tekstem natchnionym. Pismo święte powstało w odległym i obcym nam kręgu historyczno-kulturowym. Jego autorzy nie doświadczali kryzysu ekologicznego oraz nie znali współczesnych idei związanych z ochroną środowiska. Niemniej, teksty natchnione „mogą zostać odczytane w świetle dzisiejszej świadomości ekologicznej i dostarczyć cennych wskazówek oraz perspektyw na temat relacji człowieka z naturą” (s. 10). W zakresie interpretacji ekologicznej – zdaniem doktorantki – najbardziej właściwym wydaje się zastosowanie podejść kontekstualnych, do których zalicza się także podejście feministyczne oraz podejście odwołujące się do teologii wyzwolenia. Co do analizy tekstów należy je badać synchronicznie, z zastosowaniem elementów szeroko pojmowanych metod krytyczno-historycznych, a także współczesnych metod literackich: analizy semantycznej, metody narracyjnej czy odwołującej się do nauk socjologicznych. Jak zauważa autorka dysertacji: „Po zastosowaniu, wobec analizowanego tekstu, wyżej wymienionych metod i ujęć wraca on «w ręce» ekologicznej interpretacji, aby otrzymać werdykt w postaci oceny jego znaczenia dla ekologii” (s. 16). W ostatnim paragrafie Wstępu przedstawiono strukturę pracy, w której można wydzielić pięć rozdziałów merytorycznych.

Rdz I (s. 18-59) dotyczy podstaw koncepcji ekologicznej lektury Pisma świętego. Autorka podkreśla, że człowiek od zarania dziejów związany był ze światem przyrody, nie funkcjonował w oderwaniu od innych stworzeń, pozostając zależny od otaczającego go świata. Narracje historyczne winny zatem ukazywać wydarzenia ludzkie w kontekście ekosystemów lokalnych, regionalnych i światowych. Urbanizacja, proces przenoszenia się mieszkańców wsi do miast, rozwój technologii i komunikacji stopniowo ograniczały kontakt człowieka z naturą, aż do niemal całkowitego zaniku tego kontaktu. Dopiero uświadomienie sobie kryzysu ekologicznego i konsekwencji wynikających z ludzkich działań, nieuwzględniających istnienia świata przyrody, przywróciło znaczenie tej zależności. Człowiek jako *homo sapiens* jest

odpowiedzialny za kształt związku z przyrodą, zarówno ożywioną jak nieożywioną, gdyż ten związek był zamierzony przez Stwórcę i człowiek jest zobowiązany o tym pamiętać.

Papież Franciszek w encyklice *Laudato Si'* przestrzega przed aktami dewastacji środowiska naturalnego, które stanowią zagrożenie życia dla rodzaju ludzkiego. Wobec niepochamowanej żądzy eksploatacji zasobów naturalnych Ojciec święty apeluje o „nawrócenie ekologiczne”. Podkreśla, że biblijne opisy stworzenia (Rdz 1-2) świadczą, że w Bożym planie istnieje harmonia, a każda istota ma swoje miejsce, znaczenie i wartość. Jednocześnie wciąż spotykamy się z zarzutami, że Biblia nawołuje do bezlitosnego panowania człowieka nad światem i jego naturalnymi zasobami. Papież zaznacza, że właściwa interpretacja tekstów natchnionych, zgodna z ich kontekstem historyczno-kulturowym, wskazuje na relację wzajemnej odpowiedzialności między człowiekiem i naturą i nigdy nie inspirowa do dewastacji czy choćby braku troski o stworzenie.

Potrzeba ochrony stworzonego świata pojawiła się niedawno w debacie naukowej. Jeszcze później, bo pod koniec XX w. zrodziła się na gruncie nauk biblijnych koncepcja odczytania tekstu natchnionego w kluczu ekologicznym. W związku z tym rodzi się pytanie o genezę idei odpowiedzialności człowieka za środowisko naturalne oraz jej rozwój w kolejnych epokach. Pod koniec lat 60. szerokim echem odbiło się wystąpienie amerykańskiego historyka i duchownego L.T. White'a, zatytułowane „The Historical Roots of Our Ecologic Crisis”. Autor poddał krytyce zachodnie chrześcijaństwo, jako religię wysoce antropocentryczną i w pełni odpowiedzialną za światopogląd oparty na przekazie Rdz 1-2, który przyczynił się do współczesnego kryzysu ekologicznego. W opinii White'a, zachodnia interpretacja postrzega Boga jako stwarzającego świat wyłącznie dla korzyści człowieka, co usprawiedliwia absolutną władzę ludzi nad światem i nadmierną eksploatację jego naturalnych zasobów. Wschodni Kościół – zdaniem uczonego – zachował postawę kontemplacyjną wobec stworzonej natury, dostrzegając w niej rysy objawiającego się Boga. Kościół łaciński winien zmienić swą postawę na wzór św. Franciszka z Asyżu i jego stosunku do otoczenia. Wystąpienie White'a zapoczątkowało gorącą naukową debatę. W jej wyniku stopniowo krystalizowały się nurty hermeneutyki ekologicznej i właściwa im metodologia.

Autorka dysertacji podaje następującą klasyfikację: – Nurt apologetyczny, którego zadaniem jest obrona Pisma świętego przed błędną interpretacją; – Nurt radykalny, którego przedstawiciele oskarżają autorów natchnionych za błędny przekaz i szkodliwy antropocentryzm oraz postulują przeredagowanie Biblii; – Nurt neoortodoksyjny, reprezentuje zrównoważone podejście do kwestii ekologicznych w biblijnej egzegezie i teologii.

Obok wymienionych głównych nurtów wyłoniły się nowe podejścia: – Podejście oporu typu B, które stanowi przeciwieństwo nurtu radykalnego i promuje opór wobec ekologów w imię Biblii; – Biblijna ekokrytyka, czyli próba analizy istotnych tekstów kulturotwórczych pod kątem świadomości ekologicznej; – Perspektywa ekofeministyczna, z fundamentalną ideą związku kobiety z ziemią oraz ucisku kobiet; – Perspektywa ekokolonialna, uznająca część świata za uciskaną.

Z racji, że wymienione nurty i nowe podejścia nie wyczerpują ekologii, pojawia się podejście ekologii integralnej (jej prekursorem jest leśnik i aktywista A. Leopold). „Łączy ono troskę o środowisko naturalne z poszanowaniem ludzkiej godności i podtrzymuje nadzieję na lepszy świat (...) Ekologia integralna uznaje, że kryzys ekologiczny nie może być rozwiązany jedynie za pomocą metod technologicznych, ale wymaga również głębszej refleksji teologicznej i etycznej” (s. 58).

Kolejne rozdziały merytoryczne II-V mają podobną konstrukcję. Jej elementami są: Wprowadzenie z podstawowymi informacjami dotyczącymi wybranych pism Nowego Testamentu; Dotychczasowe analizy pism, Wybór tekstów i uzasadnienie wyboru, Analiza pism pod kątem ekologii integralnej, Wnioski, Podsumowanie.

Rdz II (s. 60-97) dotyczy reprezentatywnej grupy tekstów zaczerpniętych z Ewangelii synoptycznych, które będą badane w perspektywie ekologii integralnej. Autorka projektu badawczego w świetle wybranych perykop usiłuje ukazać relacje między człowiekiem a stworzeniem, zarówno w ich pozytywnych jak i negatywnych aspektach. Na tej podstawie formułuje wnioski, jakie płyną z ewangelicznego przesłania dotyczącego troski o stworzony świat. W obszarze zainteresowania doktorantki są następujące motywy: – idea pokoju mesjańskiego jako realizacji królestwa niebieskiego (Mk 1, 12-13 i par), – koncepcja królestwa Bożego a antyczne koncepcje świata w perspektywie ekologii integralnej (Mk 3, 22-30 i par.), – lektura Kazania na Górze w kontekście ekologii (Mt 5, 1-16 i par.), – natura w przypowieściach (Mt 13, 1-9 i par.) i cudach Jezusa w nawiązaniu do kosmologii antycznego świata (Mt 8, 23-27 i par.; Mk 6, 34-44 i par.).

Rdz III (s. 98-140) dotyczy motywów obecnych w *Corpus Paulinum* i Liście do Hebrajczyków, które można analizować z perspektywy ekologicznej. Jak zaznacza doktorantka, jeszcze kilka dekad temu egzegeci nie wydawali się być zainteresowani teologią stworzenia czy naturą, uznając, że we wskazanych pismach trudno znaleźć takie tematy. Badania ostatnich lat ujawniają, że Pawłowe epistoły włączają się w „zieloną” debatę. Chodzi o – temat odkupienia, zarówno człowieka jak i całego kosmosu (Rz 8, 19-23), – pojednanie wszystkiego w Bogu (Kol 1, 15-20), – naukę o odkupieniu (2 Kor 5, 14-21), – wydarzenia

eschatologiczne (1 Kor 15, 51-57; 1 Tes 4, 15-17), – dualizm kosmologiczny (Hbr 2, 11; 8, 1), – losy ziemi (Hbr 1, 10-12), – ofiary ze zwierząt (Hbr 10, 1-18), czy wreszcie – zamiar spalania ziemi (Hbr 6, 7-8).

Rdz IV (s. 141-174) odnosi się do czytania Listów katolickich w kontekście ekologicznym. Choć przez długi okres nie dostrzegano w pismach akcentów dotyczących środowiska naturalnego, bardziej wnikliwa analiza ujawniła liczne elementy, które można wykorzystać do budowy ekologicznej teologii. Autorka rozpoznaje następujące motywy: – opieka nad stworzenie bądź jego ujarzmienie (Jk 3, 7), – bogaty a ubogi w kontekście ekologii społecznej (Jk 2, 6), – troska o siebie i bliźniego w ramach ekosprawiedliwości (Jk 2, 15-16), – kryzys ekologiczny jako zapowiedziany etap doświadczeń (1 P 1, 6), – idea integralnego zbawienia świata w ramach pokoju Bożego (1 P 3, 10a.11b; 2 P 3, 14), – zapowiedź nadejścia nowego świata (2 P 3, 3-13), – sakrament chrztu jako uświęcenie materii (2 P 3, 5-7).

Rdz V koncentruje się na *Corpus Joanneum*. W ramach tego dzieła autorka bada kolejno czwartą Ewangelię, trzy Listy Jana oraz księgę Apokalipsy. Ewangelia Janowa już przez Klemensa Aleksandryjskiego została uznana za Ewangelię duchową, zatem wydaje się nie być zainteresowana światem materialnym. Niemniej, w treści księgi znajdujemy wiele odniesień do świata przyrody, a znaki Jezusa wskazują na pozytywną relację z naturą. Reprezentatywnymi tekstami, które stanowią klucz interpretacyjny do odczytania całej Ewangelii w perspektywie ekologicznej należą: – prolog z wiodącym tematem Wcielenia jako afirmacji stworzenia (J 1, 1-18); – termin *kosmos* w perspektywie ekoteologii (J 3, 16-17), – Zmartwychwstanie jako powrót do raju (J 20, 15).

Listy Janowe wydają się funkcjonować poza dyskursem na tematy ekologiczne, gdyż zajmują się głównie wskazówkami etycznymi, nakłaniając do wytrwania w prawdzie i czynieniu dobra. Głębsza analiza wskazuje jednak, że etyka ucznia nakreślona przez autora Janowego może stanowić punkt wyjścia do refleksji naukowej na temat ekologii społecznej. Doktorantka bada w kontekście ekologicznym następujące tematy: – rozum i miłość jako wyraz troski o środowisko (1 J 5, 20), – trzy grzechy definiujące miłość do świata: „pożądliwość ciała”, „pożądliwość oczu” i „pycha tego świata” (1 J 2, 16), – rozdział Bóg-świat a wartość świata stworzonego przez Boga (1 J 2, 15), – oszczędność Jana czy nadzieja spotkania (2 J 1, 12; 3 J 1, 13-14).

Trzeci segment bada eschatologiczne wizje przyszłości interpretowane w księdze Apokalipsy z punktu widzenia ekologii globalnej. Autorka koncentruje się na następujących motywach: – imperium rzymskie a współczesne mocarstwa eksploatujące ziemię, – opór

przeciw złu ukazanemu w obrazie Babilonu, – ekologiczny wymiar katastrof opisanych przez autora Ap, – perspektywa eschatologiczna i jej ekoteologiczna interpretacja (Ap 21, 1).

W Zakończeniu autorka podaje wnioski odnośnie do zaproponowanej metody interpretacji oraz wnioski dotyczące dokonanej analizy nowotestamentalnych tekstów, wskazuje na ich walory i ograniczenia: współczesny klucz hermeneutyczny. Teksty Nowego Testamentu nie mogą odpowiadać obecnemu podejściu do świata. Nie da się obronić bezpośredniego przełożenia współczesnych poglądów na poglądy epoki, w której żyli autorzy pism Nowego Testamentu. „Z jednej strony nakłada to ograniczenie na prowadzącą interpretację – potrzebuje bowiem zrozumieć świat idei autorów tekstów, żyjących w epoce antycznej. Z drugiej stanowi ochronę przed łatwym oskarżeniem tekstów o brak zainteresowania stworzeniem (za sztandarowy można uznać wspomniany przykład odmiennej kosmologii i wynikających z niej wniosków)” (s. 232). Doktorantka formułuje także dalsze kierunki rozwoju badań: – pierwszy dotyczy rozwoju samej metody interpretacji i precyzyjnego określenia sposobu rozróżnienia ujęcia zagadnień społecznych w ramach ekologii integralnej od ujęcia w duchu etyki społecznej; – drugi odnosi się do analizy tekstów biblijnych w nurcie ekologii integralnej.

Projekt badawczy pozwolił jego autorce wyznaczyć pewne drogowskazy (wspólne tematy, klucze interpretacyjne) dla ekologicznej wędrówki poprzez teksty nowotestamentalne, a są to: eschatologia, kosmologia, ekologia społeczna (nakazy etyczne), odwołania do tekstów Starego Testamentu.

Reasumując, z merytorycznego punktu widzenia rozprawa doktorska mgr lic. Agnieszki Blanki Ziemińskiej w opinii recenzenta zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Studium stanowi oryginalną, dojrzałą i ogromnie inspirującą próbę realizacji założeń badawczych. Konstrukcja rozprawy jest spójna i logiczna. Autorka konsekwentnie prowadzi tok wywodu, zmierzając do rozwiązania problemu badawczego. Zgromadziła pokaźną literaturę przedmiotu (ponad 400 pozycji), w zdecydowanej większości w języku angielskim. Bardzo sprawnie i z dużą swobodą porusza się w obszarze literatury obcej, co stanowi wartość dodaną. Panuje nad materiałą badawczą, prowadzi wnikliwe analizy i formułuje konstruktywne wnioski. Doktorantkę cechuje ogromna pracowitość, determinacja w dążeniu do celu, zmysł krytyczny i naukowa pasja. Na uwagę zasługują wprowadzenia do kolejnych rozdziałów, formułowanie konstruktywnych wniosków oraz podsumowania z akcentami odnoszącymi się do zawartości merytorycznej.

2. Kwestie do dyskusji

- Jeśli ograniczeniem dla prowadzonych badań okazuje się współczesny klucz hermeneutyczny, jak uzasadnić czerpanie inspiracji z tekstów natchnionych w kwestiach ekologicznych?
- Dlaczego ekologia integralna, a nie ekologia w tradycyjnym rozumieniu tego słowa, stanowi odpowiedź na kryzys ekologiczny?

3. Ocena formalna studium

Konstrukcja dysertacji jest klarowna, język zrozumiały, pracę dobrze się czyta. Przypisy sporządzono poprawnie, zawierają bogaty materiał dokumentujący i uzupełniający myśl przewodnią. Bibliografia jest podzielona na: teksty biblijne, literaturę starożytną i średniowieczną, opracowania zbiorcze, dokumenty Kościoła, komentarze biblijne, literaturę przedmiotu, literaturę pomocniczą, słowniki i inne pomoce naukowe. Pod kątem edytorskim pracę przygotowano bardzo starannie.

4. Wniosek końcowy

Recenzowana rozprawa doktorska s. mgr lic. Agnieszki Blanki Ziemińskiej pt. „Ekologiczna perspektywa Nowego Testamentu – w kierunku interpretacji integralnej” z merytorycznego i formalnego punktu widzenia spełnia kryteria zawarte w obecnie obowiązującej ustawie *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* art. 179 ust. 1 z dnia 3 lipca 2018 roku.

Kieruję zatem wniosek do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Z racji merytorycznych i formalnych walorów rozprawy, jej prekursorskiego wymiaru i cennego wkładu w polską biblistykę wnoszę do Rady Dyscypliny o wyróżnienie ocenianej dysertacji.

Olsztyn 19.05.2024

Aleksander Walec